

A diszlexia hatása a beszédmegértésre

Csiszár Orsolya

1. Bevezetés

Az olvasás a leírtak által vezérelt gondolkodás. A pontosabb meghatározás szerint az olvasás dekódolási készség: a leírt szavak transzformációja beszélt (kiejtett) szavakká (Perfetti 1986). Az olvasás összetett folyamat, melynek során a megfelelő morfológiai, funkcionális, biológiai és kognitív fejlettség esetén vizuális transzformációk közbeiktatásával és egyfajta kódváltással információfeldolgozás történik (Csépe 2006). Ebben a folyamatban a bal – a nyelv és a beszéd központját tartalmazó – agyféltekének meghatározó szerepe van. Az olvasási folyamat két fő részre osztható: a dekódolás folyamata során a vizuális élmény alapján a betűsorok megfejtése, a betűknek a megfelelő beszédhangokkal történő megfeleltetése és a szó szegmentálása történik; a megértés folyamata során a szegmentált szó morfológiai struktúrájának felismerése és a jelentés azonosítása történik meg.

Az olvasástanítás célja az írott anyanyelv elsajátíttatása, a betűsorokkal kifejezett gondolatok megértetése (Gósy 2005). Ma Magyarországon különféle, speciálisan a diszlexiás gyerekek olvasástanításához kialakított segédeszközök állnak a tanítók rendelkezésére (Meixner 2004), ennek ellenére a legtöbb diszlexiás diák a hagyományos olvasókönyvekből tanul meg olvasni (A. Jászó 2006). Ma Magyarországon legalább 30–40-féle olvasástanítási program létezik. A módszerek eredményessége a tanítás sok más körülményétől is függ, például a tanító személyiségétől, a gyerekek családi-szociális háttérétől, az olvasás megtanítására fordított időtől, az iskola felszereltségétől stb. Egy nemzetközi vizsgálat (Cs. Czachesz 1998) során arról kérdezték a tanítókat, tapasztalataik szerint mely tényezők okoznak leggyakrabban problémákat az olvasástanításban (a kutatás eredményeit l. 1. táblázat).

1. táblázat: Problémát okozó tényezők az olvasástanításban

probléma	arány (%)
A tanuló eltérő családi háttere	62,1
A gyerekek fejlettsége közötti nagy különbség	59,7
Az időhiány	43,1
Az olvasás technikai részének megtanulása	31,7
Az olvasás élményének felfedeztetése	25,0
A magas osztálylétszám	20,1
A tankönyvek minősége	16,9
A magyar helyesírás bonyolultsága	4,4

Feltételezések szerint a fenti tényezők közül bármelyik oka lehet az olvasási zavar, a diszlexia kialakulásának, amely az egyik legelterjedtebb, napjainkban a leggyakrabban tárgyalt nyelvi zavar. A diszlexia általánosan elfogadott definíciója szerint „a diszlexia valamiféle zavar, amelynek következtében a gyermeknek nehézségei vannak az olvasás elsajátításában” (Gósy 2005). A diszlexia a magyar összlakosság körülbelül 10%-át érinti. A diszlexia nagyon régóta ismert jelenség, 1896 óta említik a szakirodalomban. A diszlexia olvasási nehézség („nyomtatott szavak, mondatok sorozatainak feldolgozási nehézsége/képtelensége” [Gósy 1999: 257]). Ez utóbbi gyűjtőfogalom: olyan rendellenességeket takar, amelyek egyébként ép értelmű, egészséges gyermekeket megakadályoznak abban, hogy a nyomtatott betűsorokat képesek legyenek értelmezni (Vellutino 1994). Mivel az olvasás megtanulásának folyamatában más egyéb készségek is érintettek, a diszlexiához gyakran társul beszédzavar, emlékezetgyengeség, számolási zavar (diszkalkulia) vagy írászavar (diszgráfia). A diszlexiás gyermekek ezeken kívül rendszerint magatartási problémákkal, figyelemzavarral is küzdenek (Haase 2000). A diszlexia két alapvető típusa a fejlődési és a szerzett diszlexia. Ez utóbbi például az afázia kísérőjelensége.

A diszlexia okának meghatározásakor Samuel T. Orton és Vellutino nyomán különböző hipotéziseket állítottak fel (például látórendszeri, hallási folyamatok károsodása, a szavak és mondatok közötti nyelvtani és mondattani különbségek felismerésének hiányossága, méhen belüli idő-

szakban vagy a születés körüli sérülések), amelyek többségét elvetették, és 1970 óta a diszlexia jelenségét általában nem rövid definíciókkal, hanem egyfajta kritériumrendszerrel határozzák meg. Ezek a kritériumok a következők (Gósy 2005): a diszlexia felnőttkorig elhúzódik; az olvasásban és az írásban/helyesírásban tapasztalható sajátos hibákkal jellemezhető; familiáris jelenség; gyakrabban fordul elő fiúknál, mint lányoknál; normál, illetve magas IQ-val jár együtt. Mivel a diszlexiás és az olvasási nehézségekkel küzdő gyermekek rendszerint egyéb problémákat is mutatnak, a kutatók valószínűsítik, hogy az olvasástanulás zavara szindróma.

A jelen kutatás arra keresi a választ, hogy milyen különbségek fedezhetők fel az azonos életkorú diszlexiás és nem diszlexiás tanulók szövegértésében. A kutatás célja annak vizsgálata, hogy egy szépirodalmi szöveg esetén milyen arányú és milyen típusú hibákkal találkozhatunk a nyelvi zavarokkal küzdők, illetve a kontrollcsoport esetében. Felmerül a kérdés, hogy a megváltozott (új) érettségi követelményeknek, ahol a szövegértés különösen nagy jelentőséggel bír, meg tudnak-e felelni a diszlexiás gyermekek.

2. Anyag és módszer, kísérleti személyek

A 2004-ben Magyarországon bevezetett kétszintű érettségiben egyre nagyobb jelentősége van a szövegértésnek. Kutatásunkban diszlexiás és nem diszlexiás tanulók anyanyelvi szövegértését vizsgáltuk. A kísérlet célja annak a felmérése volt, hogy milyen különbségek fedezhetők fel az azonos életkorú diszlexiás és nem diszlexiás tanulók szövegértésében.

A diszlexiás tanulók éppen az ún. részképeségzavar miatt nehezen olvasnak, nagy körültekintéssel kellett eljárniuk a vizsgálati módszer kiválasztásában. Az adatközlők szövegértését a GMP diagnosztika alapján, saját kidolgozású, magnetofonra vett szövegekkel és feladatlapon feltett kérdésekkel mértük. A szöveg Sánta Ferenc *Sokan voltunk* című novellája volt. Bár néhány olvasókönyvben szerepel, a kísérleti személyek egyike sem jelezte, hogy ismerte volna a művet. A szöveg 22 perces, amelyet

egy férfi beszélő csendesített körülmények között olvasott fel. Az utasítás szerint a kísérleti személyeknek figyelmesen végig kellett hallgatniuk a szöveget, majd megkapták a feladatlapot. Ezt a kifejtendő kérdések esetén 15 perc, a feleletválasztós tesztek esetében 10 perc alatt kellett kitölteniük.

A vizsgálat során a diszlexiások és a kontrollcsoport tagjai is kétféle feladatlapot kaptak. Az egyik a kifejtendő kérdések csoportja volt, azaz kérdésekre részletesebben kellett válaszolniuk. A másik csoport úgynevezett multiple choice típusú kérdéseket kapott, ahol négy válasz közül kellett a helyeset kiválasztaniuk, ezt feleletválasztós tesztnek neveztük el. Így a vizsgálat során összesen négy csoport eredményeit használtuk fel.

A kísérleti személyek mindegyike a középiskola 9. osztályába jár, döntő többségük 15 éves. A száz tanuló két csoportra bontható: az egyik az Öveges Gimnázium 50 tanulója (az Öveges József Gyakorló Középiskola és Pedagógiai Szakszolgálat tíz éve végzi speciálisan a diszlexiás diákok érettségire való felkészítését); őket a továbbiakban a „diszlexiások” kifejezéssel illetjük. A kontrollcsoport pedig a Kölcsey Ferenc Gimnázium 50 tanulója. A diákok között nemek szempontjából nem tettünk különbséget.

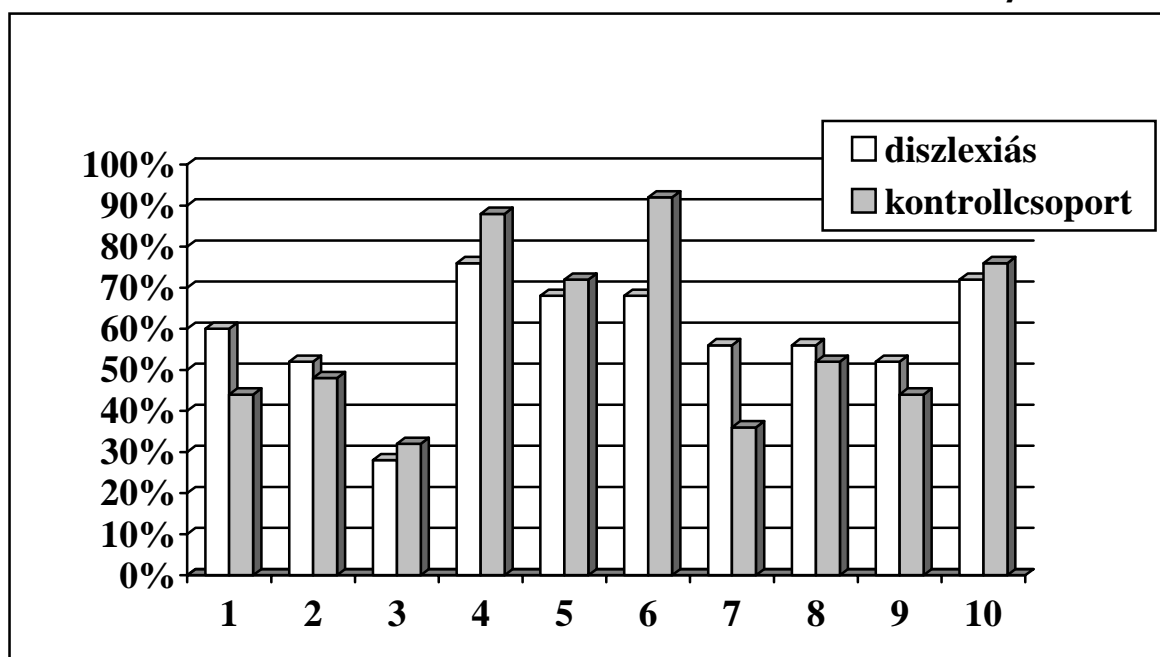
Hipotéziseink szerint a kifejtendő kérdések esetén a diszlexiások kevesebb helyes választ adnak, valamint kevesebb kérdésre fognak választ adni, mint a kontrollcsoport tagjai. Feltételeztük továbbá, hogy a feleletválasztós kérdések esetén minden személy megválaszolja valamennyi kérdést, a diszlexiások kevesebb helyes választ adnak, illetve a diszlexiások ennél a feladattípusnál jobb eredményeket mutatnak, mint a kifejtendő kérdéseknél. Feltételezésünk szerint, mivel a nyelvi zavar jelentős befolyással bír a szövegértés területén, a diszlexiások tehát mindkét típusú kérdésben és mindegyik kérdésben kevesebb helyes választ adnak. Hipotéziseink szerint a feleletválasztós tesztek eredményei jobbak lesznek, mint a kifejtendő kérdésekre adott válaszok; a részletekre kérdező válaszok rosszabb eredményeket idéznek elő mind a diszlexiás, mind a nem diszlexiás csoportnál; az összefüggésre kérdező válaszok jobb találati

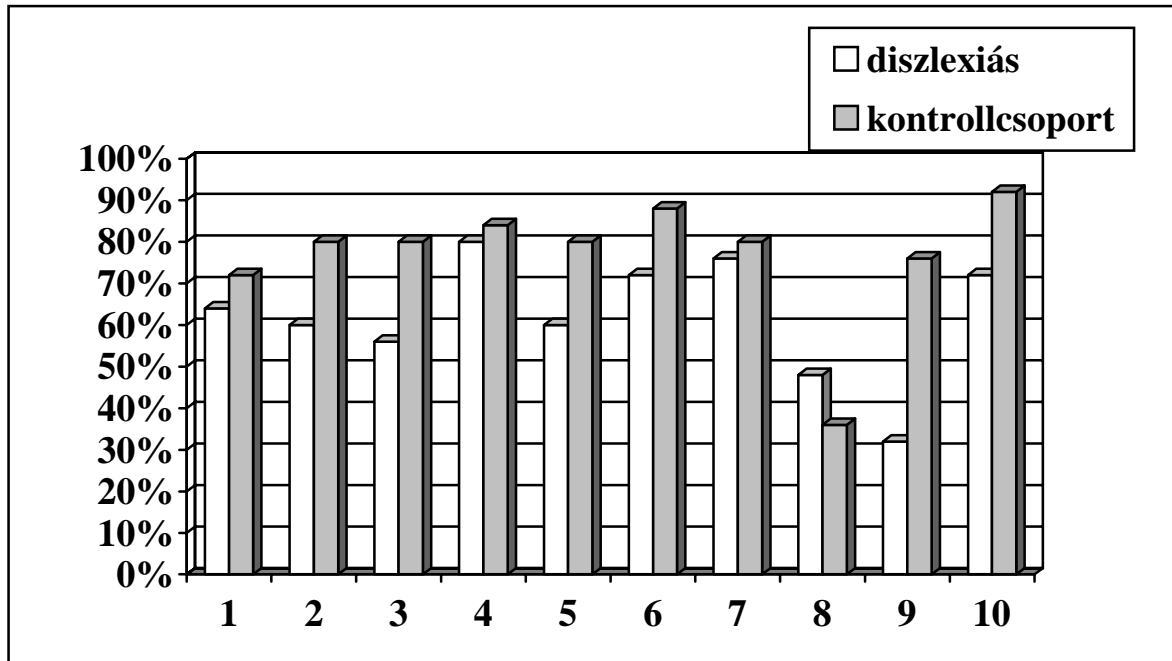
arányt mutatnak (7–8 éves korban már fel kell ismerni egy szöveg összefüggéseit). Azt feltételeztük, hogy a szöveg közepén elhangzó részletre irányuló kérdés helyes válaszainak aránya mindkét csoportnál alacsonyabb, mint a szöveg elején vagy a végén lévő kérdések megoldásai, azaz az ún. „fürdőkádhatás” működni fog. A közelmúlt szövegértési vizsgálatainak gyenge eredményeinek tükrében azt feltételeztük, hogy az összes tanuló helyes válaszainak száma 100% alatt marad.

3. Eredmények

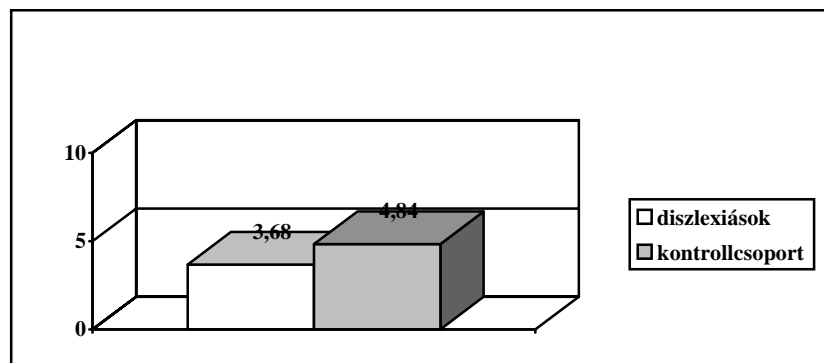
A diszlexiás diákoknak a kifejtendő kérdésekre adott válaszáinak átlaga 3,68 (itt a leggyengébb tanuló 0%-os, a legjobb 70%-os eredményt produkált). Ugyanez a feleletválasztós kérdések esetén átlagosan 5,8 (itt a leggyengébb 30%-os, a legjobb 90%-os eredmény volt), a feleletválasztós tesztek tehát könnyebbnek bizonyultak a diszlexiások számára. Ez a tény adódhat a feladat típusából is, hiszen az ún. multiple choice típusú feladatokat könnyebb megoldani, mint kérdésekre kifejtett választ adni (1., 2. ábra).

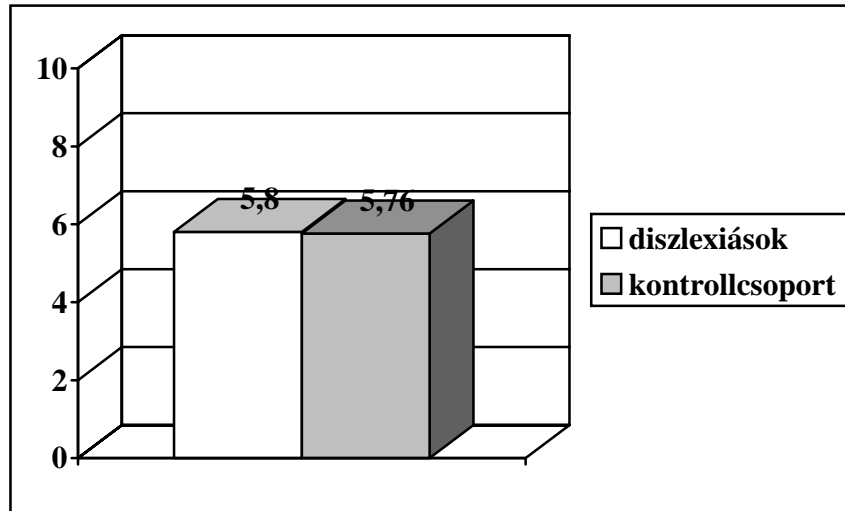
1. ábra: Az összes feleletválasztós teszt válaszainak aránya

2. ábra: Az összes feleletválasztós teszt válaszainak aránya

A kontrollcsoport eredményei a következőképpen alakultak: a kifejtendő kérdésekre adott válaszuk átlaga 4,84 (itt a leggyengébb eredmény 20%, a legjobb 90%). A feleletválasztós kérdések eredménye náluk átlagosan 5,76 (a leggyengébb 30%, a legjobb 80% – gyengébb, mint a kifejtendő kérdés legjobb, 90%-os eredménye). Mint látjuk, a diszlexiások átlagosan rosszabb eredményeket mutatnak a kifejtendő kérdésekben (3. ábra), mint a feleletválasztós kérdésekben (4. ábra) viszont nem mutatkozik jelentős különbség a diszlexiások és a kontrollcsoport között, sőt a leggyengébb eredmény éppen a kontrollcsoportnál született (20%).

3. ábra: A kifejtendő kérdésekre adott válaszok átlaga

4. ábra: A feleletválasztós kérdésekre adott válaszok átlaga

Eleméztük, hogy a kísérleti személyek melyik feladatban hibáznak a legnagyobb arányban és melyek azok, amelyeket 100%-osan meg tudnak oldani. A hipotéziseinknek megfelelően 100%-os eredmény egyik csoport esetében, egyik feladattípusban sem született. Az összefüggésekre vonatkozó kérdés a diszlexiások feleletválasztós tesztjében 60%, a kontrollcsoport esetében 44%. Ez azt jelenti, hogy a diszlexiások a vizsgált szövegben jobban érzékelték az összefüggéseket, mint a nem diszlexiás társaik. A feleletválasztós kérdésekben a legjobb eredményeket mindkét csoport esetén a 4., 5. és 6. kérdések eredményezték. Ezek a címre (4), a novellában szereplő kisfiú nevére (5) és egy kifejezésre („mit jelent az, hogy nem jár egyenes úton?”, 6.) vonatkoztak.

A kifejtendő kérdések eredményei némiképp másként alakultak. A legjobb eredmények a 4. (címre vonatkozó) és a 7. („mivel töltötte az utolsó estét a nagypapa?") kérdések esetén születtek. A hipotézissel ellentétben a diszlexiás tanulók több helyes választ adtak az 5. kérdésre, mint a kontrollcsoport tagjai – ez a novellában szereplő kisfiú nevére vonatkozott. Ez volt egyébként az egyetlen olyan kérdés, ahol egy név, tehát rövid szó volt a helyes válasz – ebben a diszlexiások jobbak. (A kisfiú neve többször is elhangzott a szövegben *Feri*, illetve *Ferkó* formában.) A

többi feladatban a kontrollcsoport mutatott jobb eredményeket, azaz a hipotéziseink majdnem teljes mértékben igazolódtak.

A másik hipotézisünk, miszerint a diszlexiások a feleletválasztós kérdésekben kevesebb helyes választ adnak, mint a nem diszlexiások, nem igazolódtott be: a leggyengébb eredményük 30%-os, a legjobb 90%-os, a kontrollcsoportnál mindez 30% és 80%, azaz a diszlexiások eredménye jobb. Ez talán annak köszönhető, hogy a diszlexiásoknak jobb a stratégiai ügyességük.

A harmadik hipotézisünk, miszerint mindkét csoportnál működik az úgynevezett „fürdőkádhatsz”, nem valósult meg, azaz a kísérleti személyek eredményeit nem befolyásolta az, hogy a kérdés a szöveg elején, közepén, vagy a végén elhangzott kérdésekre vonatkozik.

4. Összegzés

A kutatás eredményei azt mutatták, hogy a szövegértés mindkét csoportban alacsony szinten működik. A szövegértési nehézség háttérében észlelési zavar; lexikális, morfológiai vagy szintaktikai bizonytalanság; memóriaprobléma; asszociációs zavar vagy feldolgozási lassúság állhat.

Ma már tudjuk, hogy a diszlexiás diákok képességei, illetve a diszlexia javítható. A jelen kutatás eredményei alapján azonban hangsúlyoznunk kell, hogy nemcsak a diszlexiás tanulóknak vannak elmaradásai a szövegértés területén. Hét évvel a PISA 2000, illetve három évvel a két-szintű érettségi bevezetése után ezek a súlyos szövegértési nehézségek azt jelzik, hogy nem történt javulás az elmúlt évek során a középiskolai korosztály szövegértésében. A jelen kutatás arra is rámutat, hogy a vizsgált személyek – megfelelő gyakorlás és fejlesztés nélkül – nagy valószínűséggel gyenge eredményeket fognak produkálni a középiskolai tanulmányokat lezáró vizsgán. A hétköznapi életben, vagy a felsőoktatásban szintén elengedhetetlen fontosságú a jól működő szövegértés, ezért mindenképpen szükséges a középiskolások szövegértési képességeinek fejlesztése.

Irodalom

- A. Jászó Anna 2006. *Az olvasás múltja és jelene*. Budapest: Trezor Kiadó.
- Cs. Czachesz Erzsébet 1988. *Olvasás és pedagógia*. Szeged: Mozaik Oktatási Stúdió.
- Csépe Valéria 2006. *Az olvasó agy*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gósy Mária 1999. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Gósy 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Haase, Peter (Hrsg.) 2000. *Schreiben und Lesen sicher lehren und lernen. Voraussetzungen, Risikofaktoren, Hilfen bei Schwierigkeiten*. Dortmund: Borgmann Publishing GmbH.
- Meixner Ildikó 2004. *Én is tudok olvasni. Olvasólapok dyslexiás gyerekek számára*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Perfetti, Charles A. 1986. Cognitive and linguistic components of reading ability. In: Foorman, Barbara R. – Siegel, Alexander W. (eds.): *Acquisitions of reading skills*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, New Jersey, 11–41.
- Vellutino, Frank R. 1994. Az olvasás egy sajátos zavara, a diszlexia. In: *Fejlesztő Pedagógia*. 4–5., 99–108.

Melléklet

1. melléklet: A feleletválasztós teszt

Sánta Ferenc: Sokan voltunk

1) Mit jelent a csirkecomb, amit megtaláltak a Büdösben?

- a) a nagypapára emlékezteti őket
- b) a nagypapa nem bírta megenni a húst
- c) a nagypapa így mutatta meg az utat, hogy ennek segítségével megtalálják őt
- d) a nagypapának nem ízlett a hús és meghagyta

2) Hány gyerek van a családban?

- a) négy
- b) nyolc
- c) kilenc
- d) három

3) Hol dolgozik az apa?

- a) egy gumigyárban
- b) egy építkezésen
- c) sehol
- d) az erdőben

4) Kire utal: "Sokan voltunk"?

- a) az osztálytársakra
- b) az országra
- c) a világra
- d) a családra

5) Hogy hívták a novellában szereplő kisfiút?

- a) András
- b) Ferkó
- c) Áron
- d) Ignác

6) Mit jelent az, hogy "apám nem jár egyenes úton"?

- a) részeg
- b) megszegi a törvényt
- c) dimbes-dombos az út, amin jár
- d) fáj a lába a göröngyös úton

7) Mivel töltötte a nagypapa az utolsó estjét otthon?

- a) aludt
- b) olvasott
- c) egész este evett
- d) rejtvényt fejtett

8) Miért látogatta meg Ignác bácsi a családot?

- a) a nagyapát kereste
- b) vacsorára hívták
- c) pénzt kért
- d) tyúkot hozott

9) Mi az a Búdös?

- a) a kisiú kedvenc játszóhelye
- b) a kisiú iskolájának a neve
- c) ott nyaraltak a szereplők éveken át
- d) egy titokzatos hely, ahonnan élve még nem tért vissza senki

10) Miért tér le az apa és a fia az ösvényről?

- a) járhatatlan volt a kijelölt út
- b) eltévesztették a turistautat
- c) a nagyapát akarták megkeresni
- d) éppen építették az utat

2. melléklet: A kiegészítendő kérdések**Sánta Ferenc: Sokan voltunk****1) Mit jelent a csirkecomb, amit megtaláltak a Búdösben?****2) Hány gyerek van a családban?****3) Hol dolgozik az apa?****4) Kire utal: "Sokan voltunk"?****5) Hogy hívták a novellában szereplő kisiút?****6) Mit jelent az, hogy "apám nem jár egyenes úton"?****7) Mivel töltötte a nagypapa az utolsó estjét otthon?****8) Miért látogatta meg Ignác bácsi a családot?****9) Mi az a Búdös?****10) Miért tér le az apa és a fia az ösvényről?**

Summary

The effect of dyslexia on the speech comprehension

One of the research areas of sociolinguistics is the study of the disorders in language production. In most of the cases language disorder stands in the background of speech errors. They are always accompanied by of the speaker's or listener's psychological problems and have an effect on the acquirement of the writing skills in the native language, as well as on that of a second language.

The most current and the most discussed language disorder is dyslexia. The commonly accepted definition of dyslexia is: „dyslexia is a kind of disorder that causes difficulties in the learning of reading by children”. Dyslexia affects about 10% of the Hungarian population. This fact raises the question, whether dyslexic children can cope with the changed (new) graduation system one of whose key points is text comprehension.

The present study attempts to shed light on the differences in the text comprehension of dyslexic and non-dyslexic children. The purpose of our research is to examine the quality and quantity, as well as the recurrence of errors in the comprehension of literary texts both in the case of dyslexic secondary school students and that of a control group comprising non-dyslexic grammar school students. According to our hypothesis the language disorder has a strong influence on text comprehension. We applied the methods of GMP diagnostics to assess the level of text comprehension of the participants using our own pre-recorded texts and worksheets.